

BOTOS KATALIN*

Statisztikusok, közgazdászok és -izmusok

Valójában a jelen tanulmánynak azt a címet kellett volna adnom, hogy *magyar közgazdászok és a politikai rendszerek*. De az is tény, hogy közülük sokan a statisztika kiváló művelői voltak.

Az alábbiakban áttekintjük néhány 1945 előtt született magyar származású közgazdász pályáivét. Mindenekelőtt az *izmusok* sorsfordító szerepét domborítjuk ki. Néhány kiemelkedő egyéniségnek valamivel bővebben részletezzük a pályafutását. Markánsan két csoportra oszthatók, aszerint, hogy itthon maradtak, vagy emigráltak.

I. A két szomszédvár

A két világháború közötti gazdaságtan kiemelkedő alakjai voltak *Heller Farkas* és *Navratil Ákos*. Heller Farkas a *Duna jobbpartján*, a Műegyetemen, annak gazdasági karán, míg Navratil Ákos a *Duna bal partján*, a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán lett tanszékvezető egyetemi tanár. Némileg más szemléletben tanították a közgazdaságtant, de mindketten szakmájuk kiválóságai voltak, nemzedékek elismerését vívták ki életükkel és munkájukkal.

Navratil Ákos középiskolai tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban végezte. A Budapesti Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet 1899-ben, majd Berlinben folytatott egyetemi tanulmányokat. 1902-ben közgazdaságtanból magántanári képesítést nyert el a Budapesti Tudományegyetemen. 1904-ben a Kassai Jogakadémiára nevezték ki a közgazdaságtan, pénzügytan és magyar pénzügyi jog rendes tanárává. A következő évtől, 1905-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen a nemzetgazdaságtan és pénzügytan nyilvános rendkívüli, 1909-től 1918-ig nyilvános rendes tanára volt. 1918 és 1948 között a Budapesti Tudományegyetem – 1922 utáni nevén Pázmány Péter Tudományegyetem - nyilvános rendes tanára, a közgazdaságtan és pénzügytan tanszékvezetője, ezzel párhuzamosan az egyetemi közgazdasági intézet és szeminárium igazgatója volt. Magyar pénzügyi jogi előadásokat is tartott, valamint két ízben, 1928–1929-ben és 1939–1940-ben a jog- és államtudományi kar dékánja,

* Professzor emerita, Szegedi Tudományegyetem

majd 1941–1942-ben az egyetem rektori tisztségét viselte. 1948-ban kényszernyugdíjazták. A méltánytalanságoktól lelkileg megtörtén halt meg 1952-ben.

Heller Farkas középiskolai tanulmányait az Egyetemi Katolikus Főgimnáziumban végezte, majd a Budapesti Tudományegyetemen szerzett jogi, majd államtudományi tudori diplomát. Egyetemi oktatói, tudományos pályára készült, de csak 36 éves korában érhetett el tanári kinevezését a Műegyetemen. Addig tisztviselőként dolgozott a Kereskedelmi és Iparkamaránál, majd a Földművelésügyi Minisztériumban. Az egyetemen aztán agrárpolitikai, iparpolitikai és szociálpolitikai tárgyakat oktatott. Többször töltött be dékáni posztokat. 1944–45-ben az akkor már Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemnek nevezett intézmény rektora, majd a következő tanévben prorektora lett. A Szent István Akadémia 1920-ben fogadta rendes tagjává. A Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben levelező, majd 1934-ben rendes taggá választotta. 1949-ben sok más „polgári” társával együtt megfosztották akadémiai tagságától, (holott 1948–49 között a z MTA II osztályának osztályelnöke volt). Méltatlan körülmények között élt 1955-ben bekövetkezett haláláig. Pedig *Heller Farkas* a XX század második felének talán legismertebb, és nemzetközileg is elismert közgazdász- egyénisége volt. Érdeklődése igen hamar a közgazdaságtan felé fordította. A határhaszon-elméletekre kiírt akadémiai pályázatot még pályája elején (1903) megnyerte, s ezzel egyben bele is dolgozta magát az angolszász gazdaságtani iskola módszertanába. Enciklopédikus tudású, hatalmas munkabírási, nagy szorgalmú szakember volt, aki - nagy riválisának, Navratil Ákosnak a megfogalmazása szerint- mindent tudott a szakmájáról, amit a maga idejében tudni lehetett. Ez annál is nagyobb elismerés volt Navratil részéről, mert pályája kezdetén éppen ő volt akadályozója Heller akadémiai karrierjének. (Nem utasította el ugyan, de nem is támogatta habilitációs kérelmét a kolozsvári egyetemen.) Végül Heller Budapesten habilitált.

Gyakorlati tevékenysége jól megalapozta gazdaságpolitikai felkészültségét. Az egyetemen fontosnak találta, hogy jó tankönyveket bocsásson a hallgatóság részére. *Elméleti közgazdaságtanát* 1919-ben, *Alkalmazott gazdaságtanát* 1920-ban rendezte sajtó alá. Míg az első részben a közgazdaságtan fő témaköreivel foglalkozik, a második kötet ágazati gazdaságtannak tekinthetjük. Könyvei német, angol, spanyol és finn nyelveken jelentek meg. A német egyetemeken 1933-ig tankönyvként használták Heller munkáit. Két könyve négy kiadást ért meg Németországban. 1921-ben németül először megjelenő könyve olyan népszerű volt a német egyetemeken, hogy 20 000 példány fogyott el. Könyvét Ausztráliában is tankönyvként használták, s Brazíliában még 1970-ben is felfedezett a leánya egy tananyagként használt könyvét... *A közgazdasági elméletek története* c. munkája pedig párját ritkította. (Angol fordítása készülöben volt, de a fordítás a II. világháború bombázásainak áldozatául esett. A fordító is meghalt.)

Jelentős munkája volt *Pénzügytana* is. A Műegyetemen indult meg- Európában elsőként- a posztgraduális közgazdasági képzés, mivel felismerték, hogy a műszaki pályán tevékenykedőknek, az ipar, a mezőgazdaság irányító posztjaira kerülő szakembereknek- csakúgy, mint a Pázmányon a jogászoknak-, jelentős gazdasági ismeretekre van szükségük.

1925-től negyedszázadon át szerkesztette a *Közgazdasági Szemlét*. 1930-ban megkapta a Corvin koszorút. Olyan nagyságokkal együtt, mint *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán*, *Fejér Lipót*, *Szekfü Gyula*. Bátor, emberséges, antifasiszta meggyőződésű személy volt. 1933-ban például megszakította könyveinek német kiadójával a kapcsolatot, mivel nem volt hajlandó a náciakat támogató közgazdászokra hivatkozni. Éber Antal (származása

miatti) lemondását a Közgazdasági Társaság elnökségéről sem volt hajlandó továbbítani. Szociális érzékenysége jellemző, hogy *Giesswein Sándorral* a keresztény- szociális párt vezetője volt a 20-as években. A munkásság helyzetének javításával pályája kezdetétől fogva mindvégig foglalkozott, nemzetközi tanácskozásokon képviselte a kérdést. A nemzetgyűlésben felszólalt a fehérterror ellen. A magyar baloldali értelmiség is - *Jási Oszkártól Szabó Ervinig* - baráti tisztelettel viszonyult hozzá. Mindez mégsem volt elegendő ahhoz, hogy a kommunista „tudományvezetés” 1949 után, politikai elfogultságból el ne utasítsa - dokumentumainak megtekintése nélkül - tudományos fokozatra irányuló kérelmét. Még özvegyének is megalázó módon kellett segélyért fordulnia a MTA-hoz és az illetékesekhez, hiszen a szegénységben meghalt tudós özvegye is nyomorgott.

Navratil Ákos Hellerrel ellentétben nem a matematikát alapul vevő módszerek híve volt. Átfogó művében, Közgazdaságtanában nem alkalmazta a ceteris paribus elvét, amely a modell-alkotáshoz elkerülhetetlen; a jelenségeket komplexebb hatások eredőjében elemzi. Nem fogadta el kritikátlanul a határhaszon iskolát, az egyéni javak mellett helyet adott a *közjavaknak* is. A munkabér magyarázatául sem fogadja el a határtermelőkenységi elméletet. Tökének a fizikai javakat tekintti, a tökefogalom immaterializációját valló nézetekkel szemben. Ebben ütközik Heller nézeteivel. Nem hisz a tökéletes piacokban, úgy látja, belső ellentmondást rejt magában a magára hagyott piac, és tendencia van a monopolhelyzetek kialakulására. Úgy véli, semleges pénz nincs. A metallizmus híve, a bankjegyet *nem tekinti pénznek*. A konjunktúrális ingadozásokat a gazdaság természetes jelenségének tekintti, de úgy gondolja, az állam által „igazgatott pénzzel” a súlyosabb válságok elkerülhetők... Az állami beavatkozást a gazdasági életben szükségesnek véli, de a „neoszocializmus” előretérésével (ezen a náci gazdaságpolitikát érti) inkább a beavatkozás korlátozására helyezi a hangsúlyt. Munkásságában sok ortodox, de ugyanakkor néhány előremutató elem is van. *Heller Farkas* 1935-ben a Közgazdasági Szemlében írt értékelésében Navratil közgazdasági rendszerét, mint rendkívül alapos munkát, sokra értékelte.

A két tudós a Magyar Gazdaságkutató Intézet tanácsának egyaránt a tagja volt. Mindketten a MTA akadémikusai lettek, ami jelzi, hogy abban a korban, a két világháború között mennyire demokratikus volt a tudományos közélet. A közgazdaságtudomány sokszínű volt, tolerálta a különböző megközelítéseket. De mindkettőjük munkássága kevés volt a primitív politikai hatalmi áramlatokkal szemben, amelyek „holnapra megfordították az egész világot.” Úgy, hogy alulra került számos érték... Szerény vigasz csupán, hogy posztumusz rehabilitációjukkal 1989-ben a történelem igazságot szolgáltatott nekik.¹ Ehhez azonban kellett a rendszerváltozás előszele.

II. *Fellner Frigyes, a nemzeti vagyon számba vevője*

Fellner Frigyes (1871-1945) az elméleti és gyakorlati gazdasági kérdések kiemelkedő szakértője volt a XX század első felében. Jogot végzett. Ügyvédként dolgozott, majd a Magyar Agrár- és Járadékbank Rt. igazgatója, vezérigazgatója lett. Gyakorlatból ismerte a gazdasági életet. Ugyanakkor, ezzel párhuzamosan már a század első évtizedeiben megkezdte akadémiai pályáját is. A budapesti egyetem jog- és államtudományi karán az

¹ MÁTYÁS ANTAL (szerk): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

agrárpolitika magántanára, majd 1920-tól-től az egyetem rendes tanára lett. Párhuzamosan egy fél évtizeden át a Budapesti Kereskedelmi Akadémián is tanított, nemzetgazdaságtant és pénzügytant. Rendes tanárrá történő kinevezésétől kezdve igazgatói állásáról lemondott, és a tudományos életnek szentelte energiáit. Egyébként 1909-től a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek rendes tagja, ülésein a magyar kormány képviselője volt. Az MTA már 1915-ben levelező tagjává választotta, s 1936-ban rendes tag lett. Több külföldi tudományos társaságnak is tagja volt. 1927-ben a felsőház póttagjává, 1939-ben tagjává nevezték ki.

Közgazdasági elméleti munkássága során elsősorban a nemzeti vagyon- és jövedelemszámítással, a fizetési mérleg kérdéseivel, továbbá agrárpolitikai, valutapolitikai, pénzügytani és statisztikai kérdésekkel foglalkozott. Munkái útmutatást adtak hosszabb távra a makrogazdasági idősorok összeállításához. Lényegében ezen adatsorok segítségével tudják ma is tanulmányozni a második világháborút megelőző korszak magyar gazdaságát. Fellner számításai egyedülálló adatforrást nyújtanak ahhoz, hogy megismerhetők legyenek az első világháború és az azt követő területvesztés következményei a magyar gazdaságra.

A kutatásaiban a nemzeti jövedelmet termelési oldalról becsülte. A számításokban az értékalkotó termelést - a korszak felfogásának megfelelően - csak az anyagi ágazatokra korlátozta, kihagyva az ún. nem anyagi szolgáltatásokat. Idetartoznak a kormányzati szolgáltatások, de szintűgy kimaradtak a piaci alapon nyújtott személyi szolgáltatások is, így például a személyszállítás, vagy az ügyvédi tevékenység. A XX. század első harmadában még nem vált széles körben elismertté az a neoklasszikus tétel, hogy az értéket a fogyasztói haszon méri. Ma már úgy véljük, hogy értéket hoz létre az állami egészségügy és a közoktatás, sőt a közigazgatás, valamint a honvédelem is. Annyi új érték keletkezik, amennyit a fogyasztók elismernek, vagy közvetlenül a piaci árban, vagy közvetve a demokratikusan megválasztott parlament által megszavazott költségvetésen keresztül. „Fellner eredeti megközelítésében a számvitelben használt tőkearányos nyereség analógiájára kiszámította a nemzeti jövedelem és a nemzeti vagyon hányadosát, és ezt nevezte a „nemzeti vagyon reprodukív erejének”.² Számításai szerint ennek értéke az 1913. évi 16,23-ról az 1920-as évek második felére 13,66 százalékra csökkent. „Első ránézésre rendkívül kedvezőnek látszik a 10 százalék feletti reálhozam. De a mutató szisztematikusan felfelé torzít, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy a nemzeti jövedelem egésze nem az eszközökben megtestesülő nemzeti vagyon hozadéka, annak nagy része munkajövedelem. Mai terminológia szerint a vagyonmérlegből hiányzik a humán tőke értéke, és ez felfelé torzítja a „nemzeti vagyon reprodukív erejét”. Ismeretes, hogy a világháború után sok magasan képzett ember jött át Csonka-Magyarország területére, önmagában ennek növelnie kellett a munkainput arányát a nemzeti jövedelem termelésében. Ebből következően vélhetően jóval alacsonyabb az eszközök hozadékanak be-tudható és a számviteli nyereséggel párhuzamba állítható rész”.³ Munkásságának további érdeme, hogy számításait részletesen dokumentálta, lehetőséget nyújtva így arra, hogy azokat a ma érvényes metodika ismeretében korrigálni és folytatni lehessen.

² HÜTTL ANTÓNIA: *A nemzeti jövedelem Fellner Frigyes korában – mai szemmel*. Statisztikai Szemle. 2012. 90, 11–12. pp.

³ HÜTTL 2012, 1096. p.

Mindezen érdemei, sőt, a kormányzó menlevele sem akadályozta meg, hogy 1944. márc. 19-én el ne hurcolják, zsidó származása miatt. 75 éves korában a matthauseni koncentrációs táborban nyomorúságosan éhen halt. Jellemző azonban, hogy az életrajzi lexikon, amely már a szocialista időkben keletkezett, sommásan így ír róla: „*Munkásságával hozzájárult az ellenforradalmi korszak konszolidációjához.*” Ez a fogalmazás sejtetni engedi, hogy ha a háború után életben marad, rá se várt volna sokkal kedvezőbb sors, mint Heller Frigyesre, Navratil Ákosra, vagy Varga Istvánra. Egy főrendi házi tagra?!

III. Varga István, a tudós gazdaságpolitikus

A XX század sok értékes közgazdász-tudóst adott hazánknak, de kevés olyan személyt, akinek gyakorlati jelentősége akkora volt, mint Varga Istváné. Olyan tudós volt, aki az empiriára, a statisztikára ilyen nagymértékben támaszkodott. A sors kétszer is megadta számára, hogy olyan helyzetbe kerüljön, amikor személyes tudása országos jelentőségű intézkedéseket alapozott meg. Ilyen volt 1946-ban a *magyar valutacsoda*, és ilyen az 1957-es *közgazdasági reform*.

Polgári családban látta meg a napvilágot. 1916 felsőkereskedelmi végzettséget szerzett. A Markó Utcai Főgimnáziumban érettségizett, de középiskolai tanulmányait megszakítva, 18 évesen katonai szolgálatra kellett bevonulnia. Szerencse a szerencsétlenségben: súlyos sebesülést szenvedett, s emiatt leszázalékolták. Ezután megkezdte egyetemi tanulmányait a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. A jogi tanulmányok folytatása mellett a Műegyetem Közgazdasági Osztályának előadásait is hallgatta. Itt 1919. december 13-án kitűnő minősítéssel szerezte meg a közgazdaságtudományi oklevelet, 1920. május 29-én pedig államtudományi doktorrá avatták. Munkás életét már egyetemista éveitől kezdte, a KSH díjnokaként. Tanított a Ponty utcai középiskolában, és mindkét egyetemén adjunktusi, szeminárium-vezetői munkát is vállalt. 1922–23-ban Berlinben és Londonban folytatott tanulmányokat, majd – a sors fintoraként – néhány évig állástalan lett. 1926–27-ben az USA-ban vendégtanárkodott, és végzett statisztikai tanulmányokat. 1927-ben azonban testhezálló feladatot kapott: megbízták a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* megszervezésével. Az elnöki tanács tagjainak névsorában olyan elismert közgazdászok szerepeltek, mint Fellner Frigyes, Heller Farkas és Navratil Ákos. Az intézet a KSH adataira alapozva a hazai gazdasági élet elemzését végezte, tájékoztatást adva mind a kormányzat, mind a közvélemény felé. Az Intézet egyik legjelentősebb, és talán máig is a legismertebb, a saját korában nemzetközi elismerést is kiváltó műve a *nemzetijövedelem-számítás*. Ez Varga István és Matolcsy Mátyás nevéhez fűződik.

Az intézetvezetői állása mellett oktatói tevékenységét is aktívan folytatta. 1933-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen egyetemi magántanárrá nevezték ki, 1940-től pedig már, mint nyilvános rendkívüli tanár tanított. 1939-től 1944-ig a német nyelven megjelenő *Südost-Economist* nevű gazdasági hetilapnak volt a szerkesztője és felelős kiadója, melyben írásainak egy részét névtelenül jelentette meg. Egyébként is számos kormánytag beszédei, írásai szerzőjének őt tekinthetjük, (ami kéziratának hagyatékából

pontosan kiderült.⁴) Nem volt bértollnok, pártérdekeknek soha nem rendelődött alá, de szakértelmét rendelkezésre bocsátotta a kormánynak. (Nyilván, a kommunista rendszer későbbi megítélése szerint, ezzel ő is, mint Fellner Frigyes, „hozzájárult az ellenforradalmi rendszer konszolidációjához”...)

1944 március végén azonban a nácik németellenes összeesküvés vádjával letartóztatták és elhurcolták. Kitudódott ugyanis, hogy 1943-ban Bethlen István felkérésére Varga István és Baranyai Lipót, az MNB elnöke, egy olyan koncepció kidolgozásán fáradoztak, melyben megtervezték a magyar gazdaság háborút követő újjászervezését, a szövetségesek győzelme esetére. (Sajnos, az elkészült munkák nem maradtak fenn, azokat ugyanis elégették). Berlinbe vitték, ahonnan a börtönből 13 hónap raboskodás után szabadult. 1945. június 10-én érkezett vissza Budapestre. Ekkor nyomban az Újjáépítési Minisztérium főcsoportvezetője lett, s egyidejűleg a Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános, rendes tanárává nevezték ki. Heller és Navratil ajánlására a MTA is levelező, majd igazgató tanácsi tagjává választotta. 1946-tól az Anyag és Árhivatal elnöki tisztét látta el. (Itt jegyzem meg, hogy ezt a posztot a későbbiekben Csikós – Nagy Béla töltötte be, akivel eredetileg együtt dolgozott. Egy kései visszaemlékezésben Csikós – Nagy így írt: „1949-től elváltak útjaink...” Ez bizony eufemisztikus megfogalmazása volt annak, hogy a nagy tudású szakembert – egyszerűen kirúgták, és korábbi akadémiai ajánlóival egyetemben kizsorították a MTA-ról, valamint minden egyéb munkaterületéről. 1950-ben nyugdíjazták a Pázmány Egyetemről is. Holott alig néhány évvel korábban, 1946-ban jelent meg *A magyar valutacsoda* című írása, amelyben az *új forint megteremtésének folyamatát* írta le. Ezt a Kommunista Párt kisajátította, mint politikai eredményt. A gondos kutatás azonban bebizonyította, hogy egyértelműen Varga munkáján alapult a megoldás. Nyilván *éppen ezért* vált nem kívánatos személlyé... Ezek után fordításokból, szerződéses munkákból keresett némi pénzt. Mint egyik kérvényében beszámol róla, 60–70 állás pályázatot nyújtott be – *sikertelenül*. A tudós szakemberre, az erős forint megteremtőjére nem volt szüksége a népi demokráciának!

Azaz hogy, kicsit később, mégis. Az 1956-os forradalom napjait követően, a felkelés fegyveres leverése után a Kádár-kormány belátta, hogy a dolgok nem mehetnek a régi kérvágásban. *Gazdaságirányítási reformokra van szükség*. „Előhúzták” tehát a jeles polgári közgazdászt, és felkérték, hogy legyen a Közgazdasági Szakértői Bizottság vezetője. Varga István habozás nélkül elvállalta. Segítette a Kádár rendszer konszolidációját? Igen! Mert neki az ország fontosabb volt az ideológiáknál. És az ország érdeke egy jobb irányítási rendszer /lett volna/. Javaslatait azonban az elkövetkező években még nem váltották aprópénzre, de az 1968-as új gazdasági mechanizmus elvei lényegében ezeken a tanulmányokon alapultak. Az árak szabadabb alakulása, az érdekeltiségi rendszerek és bérezés fejlesztése egyaránt része volt az általa kidolgozott javaslatoknak. 1958-tól egyébként azt is megengedték, hogy újra taníthasson, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, fogyasztás-gazdaságtant és reklámot. 1960-ban került kiadásra egyetemi jegyzeteinek és a témában végzett kutatásainak legterjedelmesebb és egyben legalaposabb (437 oldalas, színes fotókkal illusztrált) munkája, „A reklám”. Úgy vélte, a gazdasági életben a pszichológiai szempontoknak rendkívül nagy jelentőségük van. A téma mutatja gondolkodásának

⁴ MÁNYÓ VÁRÓCZI VIOLETTA: *Varga István, a tudományszervező és a gazdaságpolitikus*. PHD értekezés. Budapest, PPKE, 2016.

korszerűségét, időszerűségét, mind a mai napig. Az 1960-as évek elejétől több, a Magyar Tudományos Akadémiához tartozó intézet, illetve bizottság kérte fel tudományos szakértőnek, tagnak. Külföldi kapcsolatait is feleleveníthette: lengyel, osztrák, és német egyetemek felkéréseit fogadta el. 1962-ben Luxemburgban tartott előadássorozatot angol nyelven. Váratlanul bekövetkezett halála miatt (1962. 12. 30.) sajnos, már nem értesülhetett róla, hogy a luxemburgi egyetem *díszdoktorává avatta*.

Varga István tehát azon „szerencsés” polgári közgazdász közé tartozott, akik még életükben megtapasztalták részleges rehabilitációjukat. A teljes rehabilitációra azonban várni kellett. A Magyar Tudományos Akadémia csak 1989-ben állította helyre tagságát, a többi méltatlanul megfosztott közgazdasági akadémikussal együtt. 1990. március 15-én további posztumusz elismerésben részesült: Széchenyi-díjjal tüntették ki. Nagyon közel volt már akkor az új, demokratikus rendszert hozó változás... Hogy mennyire tetszett volna neki, ami azután lett a magyar gazdaságból, a követő negyed század alatt, nehéz megmondani.

IV. Kellenek-e a hasznos idióták?

Lenin elhíresült mondása szerint az értelmiségiek: „hasznos idióták”. Értelmiséginek, önálló gondolkodó személynek lenni mindig veszélyes az antidemokratikus hatalom számára, hisz nem sokra becsüli, legfeljebb kihasználja őket. Mint láttuk, a viharos XX. évszázadban egymást váltották a különböző társadalmi rendszerek és izmusok. Érdekes megjegyezni, hogy a Horthy korszakban az ötvenes évek gyakorlatával szemben nagy mértékben támaszkodtak a munkásságukra, – mint azt Varga Istvánnál láttuk. Elfogadták, magukénak tekintették a politikusok a szakemberek által írt szövegeket. (S az is tanulságos, hogy a kormány akadémikussá, felsőházi taggá tette Fellner Frigyeszt, a később a németek által elhurcolt tudóst.)

Különösen veszélyesek voltak a diktatúra számára azok az értelmiségiek, a tisztességes statisztikusok, akik állításaikat tényekkel támasztották alá. Nem csoda, hogy akkori jelentős közgazdász – egyéniségeink, akik kivétel nélkül megalapozott statisztikai ismeretekkel rendelkeztek, és komoly eredményeket mutattak fel e tudomány-területen, szinte egyöntetűen *fölöslegessé váltak* az 1945 utáni rendszerben, a kommunista hatalomátvétel során. Az se számított, hogy valaki az előző időszakban a nyilasok üldözöttje volt.

Laky Dezső (1887–1962) volt például ilyen személy, aki a statisztika szinte minden területén kiemelkedőeket alkotott, az egészségügyi statisztikától a demográfián át a háborús károk felméréséig, a földbirtok-reform előkészítéséig. 1939-ben a választásokon a képviselőház tagja lett. A miniszterelnök Teleki Pál felkérte kormányában való közreműködésre. Teleki halála után azonban Laky nem kívánt a Bárdossy kormány tagja maradni, és lemondott. Németellenessége miatt azonban 1944-ben a Gestapo elhurcolta. A Lanzendorf melletti táborból a Fő utcai fogházba került, (többek között id. Antall Józseffel együtt.) Innen csak véletlenül szabadult meg, a kormányzó kiugrási beszéde alkalmával. Bujkálva, egyházi és baráti személyek segítségével élte meg a budapesti ostrom végét. 1946-tól az Akadémia rendes tagja lett. Természetesen csak 1949-ig, amikor annyi mással együtt, őt is kitették onnan. 1946-tól a Pázmány Péter Tudományegyetem statisztikai tanszékvezetője volt, de rövidesen innen is kényszernyugdíjazták. Volt to-

vább is út lefelé: 1951-ben kitelepítették, nyugdíját megvonták, minden vagyonától megfosztották. Alkalmi munkákból tengődött később is, míg végre visszakerülhetett Budapestre, és a KSH tanácsadójaként dolgozott. 75 évesen vitte el a szíve, befejezetlen munkákat hagyva maga után.

Hasonló „élményekben” gazdag *Theiss Ede* (1899–1979), a mérnök, közgazdász és statisztikus élete is. Rockefeller ösztöndíjas, minisztériumi főmérnök, 1936-tól habilitált magántanár, 1940-től a Szent István akadémia tagja. 1946-tól az Akadémia levelező tagja lesz, természetesen csak 1949-ig, akkor őt is kiteszik. 1948-ban a megalakult Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tanít. Rövidesen azonban támadás indul „a polgári áltudományos statisztika ellen,” s eltávolítják az egyetemről. Átkerül azonban az ELTE statisztikai tanszékére, ahol aztán 1959-ig végül is taníthat. Mivel egy diákját nem hajlandó kizárni az egyetemről 1956-os tevékenységéért, korai nyugdíjba küldik. Ezt követően élete utolsó szakaszát fegyelmezetten a tudományos munkának szentelte. A KSH foglalkoztatta, még húsz éven keresztül. Figyelemre méltó, hogy 1971-ben a Nemzetközi Statisztikai Intézet a tagjai közé választotta. Akadémiai rehabilitálására azonban csak a rendszerváltozás előtti „hullámban” került sor.

Ebbe a közgazdász-csoportba számíthatjuk a balassagyarmati születésű *Balás Károlyt* is. (1877–1961). Ő a Kassai Jogakadémia, a Pozsonyi Egyetem, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem professzora volt, s 1930-ban tartotta akadémiai székfoglalóját. Közgazdaságtanában jelentős szerepe van az adókérdéseknek. Felfogása a rugalmas, családtól függő létminimum számítású adóztatásnak, ami a mai modern időkben is figyelemre méltó. Rendkívül szociális érzékenységű ember volt. 1948-ban veszítette el katedráját, majd akadémikusságát. Ő is csak posztumusz, a 1989-es rehabilitáció alkalmával nyerte vissza tagságát.

Megindító sorsok. És az is, ahogy nagy alázattal, nemzeti elkötelezettséggel, tudományszeretettel dolgoztak utolsó lehetőségükig. *Ahogy lehetett*. Sose pusztá egyéni érdekből, mindig a közösség javára.

Egészen más pályaívet írtak le a nyugatra szakadt közgazdász honfitársaink. Ezek életéből is bemutatunk – kissé részletesebben – néhányat.

V. Mindhalálig közgazdász: Balassa Béla (1928–1991)

Balassa Béla 1928-ban született, katonatiszti családban, Budapesten. Mint életrajzában írta, édesapjának hivatása magas társadalmi presztízzsel, de igen kevés pénzzel járt. Ennek ellenére a legjobb iskolákba járaták. A Ciszterciek gimnáziumában érettségizett. Beiratkozott a Budapesti Egyetem (akkor még Pázmány Péter Tudományegyetem) Állam és Jogtudományi Karára és párhuzamosan a Külkereskedelmi Akadémiára, s mindkettőt kitüntetéssel végezte el. Az egyetemen találkozott Varga István professzorral, de az általa vezetett kutatóintézetben is együtt dolgoztak. Érdeklődése ugyanis igen hamar a közgazdaságtan felé fordult. Friss doktorátusával, amelyet statisztikából szerzett, a Miskolci Építőipari trösztnél helyezkedett el, s itt szép előre menetel előtt állt. Mint katonatiszt fia, budapesti lakása miatt azonban nem kerülhette el a kitelepítést, és így 1953-ig kemény fizikai munkát végzett. Nagy Imre kormányra kerülése után visszamehetett értelmiségi munkakörbe dolgozni, Dunaújvárosba. (Akkor még a Dunapenteleből

lett, gyorsan felfejlesztett települést Sztálinvárosnak hívták. Csak 1961-ben kapta meg a mai Dunaújváros nevet.) Ritka lehetőség volt ez akkoriban egy kitelepítettnek. Korábbi miskolci főnökének köszönhetette, aki akkor ott dolgozott. (Ilyen emberek is voltak. Soha nem fehér-fekete a világ.) Nagyon jó szakmai csapat alakult ki a gyorsan fejlődő városban, ezt bizonyítja, hogy évtizedek múlva is összejártak Balassával az egykori kollegái, amikor az Egyesült Államokból hazalátogatott...

Mert természetesen a legújabb kori magyar történelem mérföldköve, 1956, az ő életében is hatalmas változást hozott. Mint a Forradalmi Bizottság által felkért bizottság tagja, az Építésügyi Minisztérium átvételével volt megbízva. Tudományos pályáját is tervezgette ekkor. Úgy volt, hogy Varga Istvánnal együtt fog tanítani a közgazdasági egyetemen... De november 4-e mindent megváltoztatott. Menekülnie kellett. Kalandos úton átjutott a Fertő tavon Ausztriába, zsebében Varga István ajánlólevelével. Itt találkozott Gottfried Haberlerrel, aki segített neki amerikai ösztöndíjat szerezni. A Yale Egyetemre ment, hiszen itt tanított Fellner Vilmos, Varga István barátja. Jó döntés volt: Fellner valóban nagy segítségére volt, atyai barátja (és lányának keresztapja) lett.

Pályája ezek után szédületesen ívelt felfelé. Kezdetben nem könnyen birkózott meg a mikroökonómiával, de mivel egyik tanára Modigliani, a híres olasz származású közgazdász volt, végül is sikerrel vette az akadályokat. Kitelepítésekor ugyanis megtanult olaszul, s jobban értette az amerikai-olasz professzor kiejtését, mint többi évfolyamtársa. PhD dolgozatát is hamar megvédte: címe „A gazdasági tervezés magyar tapasztalatai” volt, amit Fellner Vilmos mellett Robert Triffin, a világhírű pénzügyes tudós bíralt. Így két év alatt teljesítette a fokozatszerzés feltételeit, ami igen komoly rekord az amerikai tudományos életben. (Gyermekei szerint Guinness rekord volt.) Balassa könyvét kiadták, és az egyetem egyik díját is elnyerte vele. Így adjunktusként a Yale Egyetemen maradt. Egy évet Berkley-ben töltött, majd 1967-től a John Hopkins (JHU) egyetemre került.

A JHU magánegyetemnek a közgazdasági profilja a *nemzetközi tanulmányok* művelése. Ez az a terület, amely alapvetően érdekelte, világegyetében. Útját kijelölték munkái, amelyek „A gazdasági integráció elmélete”(1961) „A fejlődő országok gazdasági kilátásai”(1964), „A külkereskedelmi fizetések változó formái” (1964), „Gazdasági fejlődés és integráció”(1965) címen jelentek meg 1967-ben „A kereskedelem-liberalizáció az ipari országok között” c. munkája már előre jelzi további szakmai pályájának fő csapásirányát.

Ezt követően ugyanis kombinálta az elméleti és gyakorlati munkát. A Világbank konzultánsa lett, és élete végéig – különböző intenzitással –, kutatást és tanácsadást végzett a Bank számára. Tanácsadó volt fejlődő országok kormányzatánál, szerte a világban. A liberális gazdaságfilozófia képviselőjeként tartották számon. Írt az importliberalizálásról, a vámvédelemről, az export és a gazdasági növekedés összefüggéseiről. Fokozatosan a fejlesztési kérdések felé fordult az érdeklődése. Néhány latin-amerikai közgazdással közösen könyvet írt a gazdasági növekedés újraélesztéséről Latin-Amerikában. Ekkor már egy mérsékelt állami beavatkozással párosuló, export-orientált gazdaságpolitikát javasol ezeknek az országoknak. 1987-ben John Williansonnal, akinek a nevéhez fűződik a manapság nem túl pozitív csengésű „Washingtoni Konszenzus” megfogalmazása, megírja „Sikeres alkalmazkodás: a kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok fizetési mérleg politikája” c. könyvét. Abban az időben a „kis tigriseknek” óriási volt a sikere világ-szerte, így eredményeiket a magyar közgazdászok is iránytűnek tekintették.

A közgazdász szakma Balassa nevét elsősorban a *Balassa-Samuelson effektusról* ismeri. Ez a fogalom azt jelenti, hogy a felzárkózó országokban a termelékenység javulása eltérő sebességgel megy végbe a gazdaság egyes ágazataiban. A külkereskedelmi forgalomba kerülő termékeknel a termelékenység javulása nagyobb, ami nagyobb nominális bérnövekedést tesz lehetővé. A béremelkedés azonban átgyűrűzik azokba az ágazatokba is, ahol a termelékenység nem növekedett. Az emiatti indokolatlan béremelkedésnek – az árszínvonal növekedésén keresztül – végső soron inflációs hatása lesz...

Sokoldalú személyiségére jellemző volt, hogy a francia konyhák tapasztalatai alapján, *ételkóstolóként*, étterem-minősítő személyként is komoly világhírnévre tett szert. Franciaországban azért messze nem csupán erről volt híres: a tudományos életben is komoly elismeréseket szerzett: tanított egyetemeken, írt és fordított francia tárgyú közgazdasági munkákat. A Francia Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja volt. A külföldön sikeres tudós után a puha diktatúrában már Magyarországon is számos elismerésben volt része. Előadásokat tartott, és az MTA is tagjává választotta.

Sajnos, a kulináris örömöknek véget szakasztott a nyolcvanas évek végén súlyos betegsége. Nyaki és koponyarákot állapítottak meg nála, s egy 13 órás műtéten esett át. A kiújulás veszélye nagy volt, s azt nem is kerülhette el. Négy évre rá meghalt. De közben hatalmas akaraterővel tovább dolgozott. Befejezett még két Világbanki jelentést, cikkeket írt, lektorált. Bár már beszélni nem tudott, még konferenciákon is részt vett, – felesége olvasta fel írásait, (az egymást támogató, szép családi életet élő szakemberházaspárok fényes példájaként.) Valóban, *mindhaláláig közgazdász maradt...*

VI. Fellner Vilmos (1905–1983)

Fellner Vilmos volt Balassa Béla atyai barátja, támogatója. Tehette, mert nagy tekintélyű közgazdász lett belőle az USA-ban.

Egyetemi tanulmányait a budapesti Műegyetemen kezdte és a zürichi egyetemen fejezte be, (ahol egyébként Neumann Jánossal együtt szerezte meg vegyészmérnöki diplomáját.) Ezt követően a berlini Friedrich Wilhelm Egyetemen (ma berlini Humboldt Egyetemen) közgazdaságtant tanult. 1929-ben doktorált, az amerikai alkoholtilalom közgazdaságtani hatásáról írta doktori disszertációját. 1929 és 1938 között pénzügyi szakemberként dolgozott Budapesten. 1939-ben kivándorolt az USA-ba. 1939–40-ben előbb tanársegéd, majd 1941–42-ben adjunktus, 1943–47-ben docens, 1947–52-ben pedig a közgazdaságtan professzora volt a kaliforniai Berkeley Egyetemen. 1952–1974 között a Yale Egyetem professzora New Haven-ben.

Elsősorban a gazdasági növekedés, a gazdasági viselkedés, a piaci formák és a gazdasági verseny elméletével foglalkozott. A hasznosság matematikai megalapozását, a monetáris kérdéseket, az újítások szerepét is tanulmányozta. Alkalmazta Neumann *játékelméletét* a piacon jelenlévő különböző monopolisták viselkedésének elemzésére. Úgy tartotta, a monopolisztikus árképzés a monopóliumok célja szerint van megszabva, a monopóliumok célja pedig bármely adott gazdasági ágazat esetében az összesített profit maximalizálása, és az árakat csak ezt követően korrigálja a konkurencia, a verseny. A gazdasági növekedésben a *pszichológiai tényezőknek* nagy jelentőséget tulajdonított. Mennyire időszerű munkássága még napjainkban is!

1957-ben az Amerikai Művészeti és Tudományos Akadémia tagjává választják. 1959–60-ban az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) független szakértői bizottságának tagja. 1969-ben egy évig *elnöke* volt az Amerikai Közgazdasági Társaságnak.

1973-tól 1975-ig az USA pénzügyminisztériumának a konzultánsa és az amerikai elnök gazdasági tanácsadó testületének tagja volt. Ebben az időszakban Fellner Vilmos a monetáris politika elismert szakértője. 1974–83-ban az American Enterprise Institute munkatársa és évkönyveinek szerkesztője. Pénzügyi tanulmányai főleg amerikai folyóiratokban jelentek meg. 1982. június 26-án a kielői Világgaazdasági Intézet neki ítélte a Bernhard Harms-díjat a világgazdasági kutatás területén végzett kiemelkedő eredményeiért.

VII. A három lord

A hatvanas, majd a hetvenes években két magyar emigráns közgazdász jutott kiemelkedően befolyásos pozícióhoz Nagy Britannia kormányaiban: Káldor Miklós és Balogh Tamás. Kiemelkedő szolgálataik alapján mindketten főrendekké lettek Angliában. Magyarorságot nem rejtették véka alá. Nem is tehették, Káldor például élete végéig magyaros akcentussal beszélt angolul. Tény, hogy mivel párhuzamosan dolgoztak a munkáspárti kormányban, olykor a kényesebb kérdéseket egymás között magyarul beszéltek meg... Ki is érdemelték ellenfeleiktől, sajtóbeli bírálóiktól a „magyar maffia”, illetve a „rettenetes ikrek” elnevezést.

Káldor Miklós (1908–1986) középosztálybeli családban született. A Trefortba járt gimnáziumba, s érdeklődése korán a közgazdaság felé irányult. Szülei hazai tanulmányai mellett külföldi képzést is lehetővé tettek számára. 1927-ben a LSE hallgatója lett. Ez akkoriban az osztrák iskola fellegrárájának számított, de hamarosan egyéb hatások is érték. Megismerkedett Hicks nyomán Gunnar Myrdal, majd Keynes műveivel is. A II világháború alatt a LSE Cambridge-be költözött, ahol Keynes munkatársa lesz. A Cambridge-i egyetemen professzori státust csak 1966-ban kap, de a King's College-ben már 1951-től tanít. Káldor leírta tehát számos kortársának pályáivét a Hayek-i gondolatvilágtól a keynesianizmusig. Számtalan tanulmányával a poszt-keynesianus iskola egyik vezéralakja lett. Mind Káldor, mind Balogh liberális közgazdászként kezdte, de a válság és a háború élményei nyomán a nagy szocialista kérdések – a teljes foglalkoztatottság elérése, a szegénység, a tartós gazdasági növekedés tényezői – kerültek az érdeklődésük középpontjába. Szemben a neoklasszikusoknak a termelési tényezők határtermékenységére építő magyarázatával, Káldor modelljeiben az elosztást is makrogazdasági összefüggések, azaz két társadalmi osztály: a tőkések és a munkások megtakarítási hajlandósága, illetve lehetősége határozza meg. Növekedésméleti gondolatait, mint „*Káldor tényeket*” napjainkban is tanítják a szakmában. A gazdasági növekedést vizsgálva, fokozatosan elfordult az elméleti modellektől és egyre inkább a „növekedés alkalmazott gazdaságtana” érdekelte, vagyis az, hogy a növekvő (ipar) és csökkenő (mezőgazdaság, egyes szolgáltatások) hozadékú szektorok milyen szerepet játszanak az egyes országok és a világgazdaság fejlődésében. Behatóan foglalkozott az adórendszer (nem túl népszerű) kérdéseivel, és számos fejlődő ország tanácsadója is lett. 1964-ben a hatalomra került angol munkáspárti kormány őt kérte fel a pénzügyminiszter tanácsadójának. Az ál-

lami beavatkozás híveként, a kormány szelektív foglalkoztatási adót vezet be, nagy vihart kavarva, de a beavatkozások eredményeként jelentős növekedés mutatkozott. A hetvenes évek elején még egyszer visszatér tanácsadói tevékenységéhez, de 1976-ban végképp visszavonul a tudományos élet berkeibe.

Élete vége felé így fogalmazott:

„Az 1970-es és 1980-as évek tanulsága – véleményem szerint – ellentmond a megváltást a szabad piacon kereső szellemi irányzatoknak. Látható, hogy a piaci erőkön alapuló eszközök... nagyon lassan hatnak, s így a rájuk való támaszkodás szükségtelen (és hosszú távon elviselhetetlen) nehézségeket okoz. Ha a főként magánvállalkozáson alapuló piacgazdaság fenn akar maradni (minthogy a kellemetlenebb lehetőségeket elkerülendő, fenn is kell maradnia), akkor a világnak... több tervezésre és szabályozásra van szüksége, nem pedig kevesebbre.”

Balogh Tamás (1905–1985) ugyancsak a Trefort gimnazistája volt. Magyarországi államtudományi doktorátusának megszerzése után Berlinben tanult, majd 1927–28-ban két évet a Harvardon töltött. 1931-től Angliában élt, s ezt tekintette fogadott hazájának. 1939-től a Balliol College oktatója, majd a közgazdasági fakultás professzora lesz az Oxfordi Egyetemen. A fabianus eszmékhez vonzódott, s a következő évtizedek során a Fabianus társaság elnöke is lesz. Úgy gondolta, az erőforrások igazságosabb elosztása központi tervezéssel, állami intervencióval és jövedelem-politikával segíthet a jobb élet-színvonal elérésében. Kissé alábecsülte a háború után a német liberalizálás pozitív hatásait. Harold Wilson barátjaként belép a munkáspárti kormányba, államminiszter lett, s együtt dolgozott a pénzügyminisztert segítő Káldor Miklóssal. Könyvet írt a szegénység közgazdaságtanáról. Szükségesnek tartotta a valutáris kooperációt, a kötött devizagazdálkodást s a nemzetközi pénzügyi magatartási standardok kialakítását. Balogh professzor elméleti tevékenységénél azonban gazdaságpolitikai munkássága hagyott maradandóbb nyomot. Vagy fél tucat országban adott gazdasági tanácsokat. A fejlődő országoknál indokoltnak tartotta a felzárkózási folyamat kezdetén a protekcionizmust. Dolgozott a FAO-ban, az ENSZ-ben. 1974–75-ben ismét kormányszolgálatba állt, energiaügyi miniszter lett, sokat tett az Északi Tenger olajkincsének Anglia javára történő kiaknázásáért, a multi cégek ellenében. Nem támogatta az EU-hoz való csatlakozást, mert úgy vélte, ez a német szupremáciát fogja segíteni. Mindvégig hadakozott a hetvenes években eluralkodó monetarista gazdaságpolitika ellen. Színes, excentrikus egyénisége számos ellenséget, de barátokat is szerzett neki.

1979-ben a MTA a két lordot, Balogh Tamást és Káldor Miklóst, tiszteletbeli tagjává fogadta. És volt egy a harmadik angol lord is, aki magyar származással rendelkezett...

Bauer Péter Tamás (1915–2002) Budapesten született. Jogot tanult, majd 1934-ben Angliába ment, közgazdaságtant tanult Cambridgeben. Miután végzett 1937-ben, egy rövid ideig az üzleti életben tevékenykedett, egy távol-keleti üzletekkel foglalkozó londoni kereskedőház kötelékében. 1960-ban azonban tanítani kezdett a London School of Economics-ban, ahonnan 1983-ban emeritus professzorként vonult nyugdíjba. Ez évben Margaret Thacher miniszterelnök, akivel baráti viszonyt ápolt, lordi címet adott neki. Lord Peter Thomas Bauer A Brit Tudományos Akadémia, valamint a guatemala-i Francisco Marroquin Egyetem díszdoktora volt. (Utóbbit Milton Friedman Latin Amerika egyik vezető egyetemének nevezte.) Jó barátságot ápolt a Mont Pelerin Társaság tagjaként F. Hayekkel is, ami a közgazdasági világnézetét jellemzi. Halála évében megkapta

a Friedman díjat (Prize for Advancing Liberty). A Cato intézet, amely adta, kiemelte, hogy a tudós bátran szembe ment korának főáramlatával. (Amelyet egyébként éppen a másik két magyar lord képviselt.) „Korlátozott állam, s nem központi tervezés”: ez volt a mantrája. Munkásságában sokat foglalkozott a fejlődő országok problémáival. Nem támogatta a kormányközi segélyeket. Ezeket mindenütt csak az állam szerepnövelése eszközének látta, s hatékonyságukban is kételkedett. Nem érik el az embereket, „lenyeli a korrupció” a pénzadományokat – vélte.

Amint a fentiekből kitűnik, a közgazdaságtudomány toleráns. Sokféle nézet megfér benne. A kormányfők válogathatnak az egymásnak ellentmondó ideológiai csomagokat képviselő szakemberek között, amikor támaszt keresnek politikai céljaikhoz. Káldort és Baloghot a munkáspárti, Bauert a konzervatív –liberális politikusok emelték bárói rangra. Mindenesetre, egyiküket sem nem kitelepítésre, jogfosztásra, nyomorra, tétlenségre ítélte sorsa az új hazájában...

Vannak kevésbé látványos sikerekben bővelkedő, de szakmai szempontból mégis magukat „kifutó” külföldi magyar közgazdáink. Akik, ha társadalmi státusban többre nem is vitték, mint egy egyetemi katedra – ami azért nem éppen lebecsülhető eredmény! –, de szakmailag, világméreteken mindenképpen nagy hatású személyiségek voltak. Ilyen példának okáért Polányi Károly, vagy Scitovszky Tibor.

VIII. Baloldali gazdaságtörténész az USA-ban?

Polányi Károly nehezen beskatulyázható tudós. Történész, szociológus, közgazdász, antropológus, társadalom-filozófus – ez mind „benne van a portfóliójában”.

Jogásznak tanult, a Galilei kör egyik alapítója, baloldali beállítottságú szabadgondolkodó volt. Ezt csak erősítette Duczynska Ilonával való házassága. Ilona a Magyar Kommunista Párt tagja volt. (Hol igen, hol meg nem, mert kizárták.) Polányi azonban sosem vallotta kommunistának magát, sőt. Kifejezett idealista ember volt. Érdeklődéssel fordult – Tolsztojt olvasva –, a kereszténység felé. A húszas éveket Bécsben töltötte, újságszerkesztőként. A fasiszmus előretörésével Angliába kényszerült emigrálni. Bár neveltetésénél fogva több nyugati nyelvet kiválóan beszélt, s igen művelt személy volt, nehezen talált megfelelő munkát. Londonban munkás-továbbképzéssel foglalkozott, majd volt egy kurzusa Oxfordban is. 1940–43-ban az USA-ban vendégtanárkodott. Itteni kurzusának alapján elnyert egy Rockefeller ösztöndíjat, a *The Great Transformation* (A nagy átalakulás) c. műve megírására. A mű arról szól, hogy a XIX század csupán *kitérő* volt a történelem menetének törvényszerűségeiből. A világon mindig fontos gazdasági szerepet töltött be az állam, s ettől csupán átmeneti eltérés a piac mindennekfölött valóságát tanító modern liberális mainstream közgazdaságtan. Az átalakulás, ami történik, csak visszatérés a világban ahhoz a modellhez, amelyik mindig is létezett. Könnyen érthető, hogy ezek a nézetek – bár némi baloldali színezetük volt –, a keynesianus gondolatvilágban élő Amerikában, Roosevelttől idején megfontolásra találtak. Könyvének nagy sikere lett: meghívják New Yorkba tanítani. Azonban nem költözhetek az USA-ba, mert felesége – politikai múltja miatt – nem kapott amerikai állampolgárságot. Ezért a kanadai határ túloldalán telepedtek le, és onnan járt be előadásait megtartani a gazdaságtörténet tudósává vált Polányi Károly. (Az -izmusok az ötvenes évek Amerikájában is szerepet játszottak.) Némiképp csalódva a

politikai baloldal alakulásától, visszavonult szakmája művelésébe. Gazdaságtörténeti munkákkal foglalkozott, izgalmas és nagy hatású munkákat írt az ókori gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi viszonyokról.

Csupán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Polányi magyarság-tudata igazából csak 1956 után ébredt fel. Gyerekként, gimnazista koráig a magyart nem, vagy alig használta, csak a *negyedik* nyelve volt. De 1956 hatalmas élmény volt számára. Büszke lett arra, hogy magyar. Gimes Miklós Galilei-körös barátjának fia lett a forradalom egyik mártírja. A forradalom – paradox módon – visszaadta *baloldali* hitét, amit a hidegháborús időkben, a személyi kultusz korszakában elveszített... Ha egy *ennyire* elnyomott nép fel tud kelni a demokráciáért és a függetlenségért, akkor nincs elveszve az *igazi* szocializmus! Amit ő kizárólag *demokratikus formájában*, valamiféle akkori svéd felfogásban tudott elfogadni. A hatvanas évek elején feleségével a kortárs – többnyire baloldali – magyar irodalom népszerűsítését tartották legfőbb hivatásuknak. Antológiát fordítottak és adtak ki. (Temetésén József Attila istenes versét olvasták fel: „Gondjaim között rejtegetlek – Istenem, én nagyon szeretlek...”⁵). Amikor rádöbrent hovatarozására, olyan szépen fogalmazott, hogy azt szó szerint kell idéznem:

"Ami lettem, magyar földön lettem. Magyar életek adtak értelmet életemnek. Ami hibát netán elkövettem, mások fizettek itt érte. Ami jót akartam, itt teljeseadjék. Ami keveset a nagyvilágnak adtam, ide térjen vissza."⁵

IX. A boldogság közgazdaságtana

Scitovszky Tibor (1910–2002) Amerikában élt magyar közgazdász volt. Noha nem idegen tőle a matematikai, függvényyszerű megközelítés, ő nem elsősorban statisztikusként alkotott nagyot. Annak a kutatója, hogyan lehet-e a *boldogságot* a közgazdaságtan oldaláról vizsgálni.

1993-ban kiadtak Magyarországon egy tematikus lexikont, az ún. Pearce-lexikont, „A modern közgazdaságtan ismerettárát”. Az "S" betűnél mindössze 16 közgazdász van említve benne. Köztük csak egyetlen magyar, de az mindjárt kétszer is. A lexikon önálló címszót szentel két fogalomnak: a Scitovsky-féle visszatérési kritérium (Scitovsky reversal criterion) és a Scitovsky-paradoxon (Scitovsky paradox). Idézhetett volna többet is, hiszen az *árkövető-ármeghatározó* (price taker-price maker) fogalompár is tőle ered. Címszót szentelhetett volna az *örömtelen gazdaságnak* is, hiszen egy jeles munkájában a közgazdaságtudomány kezdetéig nyúlt vissza annak keresésében, hogy mi az emberi tevékenység értelme a világon?

Ki volt ez a tudós, akinek munkásságát ily sokra értékelte az alapvető közgazdasági fogalmakat összeállító lexikon-szerkesztő? A magát „egy büszke magyarként” definiáló személy jeles magyar nemesi családból származott. Eredetileg jogásznak készült, a Budapesti Tudományegyetemen szerzett jogi diplomát, de figyelme hamar a közgazdaságtan irányába fordult. A Cambridge Egyetemen és a Londoni Közgazdaságtudományi Egyetemen bővítette ismereteit, majd ösztöndíjasként az Amerikai Egyesült Államokba

⁵ GYURGYÁK JÁNOS: *Polányi Károly. Magyar szociológia-történeti Füzetek* 2. Szabó Ervin Könyvtár. 1986.

került. Itt fényes közgazdászkarriert futott be. Tanított a Stanford Egyetemen, a Berkeley-n, de számos további egyetemen is, mint vendégtanár.

Elsősorban a jóléti közgazdaságtan területén alkotott maradandót. Éltre szólóan elkötelezte magát a jövedelemelosztás, a méltányosság, a szegénység problémái irányt. Ő vezette be a "közösségi közömbösségi görbét" (Community Indifference Curve, "CIC") a mikroökonómiába. Alapvető felismerése, hogy a jólét nem azonosítható a fogyasztással, és nem is mérhető annyira egyértelműen, mint ez utóbbi. A fejlett társadalmakban már nem a betevő falat megszerzése csupán a gazdaságtan kérdése, hanem, hogy a fogyasztás bizonyos fajtái "örömtelenek". Nem okoznak valódi kielégülést. „A teljes és örömteli élethez nemcsak a testi szükségletek kielégítésére van szükségünk, hanem arra is, hogy mindig legyen kihívást jelentő tevékenységünk, amely megóv bennünket az unalomtól.../Az unalom elűzésére szolgáló iparok a 90-es évek közepén 67 százalékkal részesedtek a kiterjesztett értelemben vett amerikai fogyasztásból, miközben az anyagi szükségletek (lakás, ruházkodás, ételmezés) kielégítésére szolgáló javak súlya mindössze 12 százalék”.⁶ Ma már egész iparágak működnek az unalom elűzésére! Az USA exportjának jelentős részét is a szórakoztatóipar termékei teszik ki... Ezek a termékek azonban bizonyos értelemben elsilányítják az emberi életet, mert nem magában *a saját értelmes tevékenységükben* találják meg az emberek az örömet, hanem csak az elébük adottak *fogyasztásában*.

Alapvető ellentmondást látott abban is, hogy bár az ember társas lény, és a legfontosabb élményforrása a társas stimuláció, mégis, a racionális életvezetés, a munkaközpontú világ, takarékoskodáshoz vezet az idővel és a mások iránti figyelemmel.

Scitovsky több tanulmányában is rámutat a kultúra és a művészetek (ún. öncélú tevékenységek) fontosságára a boldogság szempontjából. Így ír erről Schlett András: „Az alany nem „én magam” vagyok, hanem „az vagyok, amit birtoklok”. „Az vagyok, amim van”, s ha elvesztem, amim van, semmivé válok. A tulajdon alapoz meg engem és identitásomat. A pénz így már nem pusztán csereeszköz, hanem az emberek értékének mérésére is szolgál, az egyén társadalmi hasznosságának bizonyítéka. A pénzközpontúság eredménye az is, hogy egyre magasabbra értékeljük a jövedelemtermelő tudást, mint azokat a készségeket és képességeket, amelyek *csak* az életet teszik értelmessé.../.../ Innovativitása, multidiszciplináris tájékozottsága segítette abban, hogy az első közgazdászok között volt, akinek sikerült kitörnie a formalizált közgazdaságtan elméleti rendszeréből.”⁷

Munkásságát az Amerikai Közgazdasági Társaság a „Distinguished Fellow” cím odaítélésével ismerte el. Nyugdíjba vonulásakor Stanford Egyetem Professor Emeritus címmel tüntette ki. A Magyar Tudományos Akadémia 1993-ban választotta tagjává. Megélte még az új évezredet. S talán azt is érzékelte, hogy gondolatai lassan utat törnek a multidiszciplináris társadalomtudományi megközelítésekben. Sikeres, és magát élete végéig magyarnak valló közgazdász volt.

⁶ SZABÓ KATALIN: *Megemlékezés. Scitovsky Tibor*. Magyar Tudomány, 2002/9.

⁷ SCHLETT ANDRÁS: *A boldogságkeresés útvesztői*. Kézirat. 2018.

X. Záró gondolatok

A tanulmány mondanivalóját tömören összefoglalhatjuk egy Csokonai parafrázisban: „*Az is bolond, aki poétává / közgazdásszá lesz Magyarországon!*”

Tehetséges társadalmunk azon tagjai ugyanis, akik a XX. században *hazánkban* akarták művelni pályájukat, nagyon eltérő sorsot értek meg, azokhoz képest, akik *emigrációba* mentek, vagy kényszerültek. Míg az itthon maradottak jelentős részét tönkretette a fasiszmus és a kommunizmus, addig az új hazát választók ragyogó karriert futottak be a világban. Lehet, hogy ez túl sarkos állításnak tűnik. Az életsorsok azonban, amelyeket fentebb láthattunk, elegendő számúak ahhoz, hogy ilyen általánosságban fogalmazzunk.

Irodalomjegyzék

BALASSA BÉLA: *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

GYURGYÁK JÁNOS: *Polányi Károly. Magyar szociológia-történeti Füzetek 2.* 1986, Szabó Ervin Könyvtár

HÜTTL ANTÓNIA: *A nemzeti jövedelem Fellner Frigyes korában- mai szemmel*. Statisztikai Szemle, 2012, 90, 11-12.

KÁLDOR MIKLÓS: *Gazdaságelmélet és gazdaságpolitika*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.

MÁTYÁS ANTAL (szerk): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994

MÁNYÓ VÁRÓCZI VIOLETTA: *Varga István, a tudományszervező és a gazdaságpolitikus*. PHD értekezés, Budapest, PPKE, 2016.

SIPOS BÉLA: *Heller Farkas*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

SCITOVSKY TIBOR: *Örömtelen gazdaság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

SZABÓ KATALIN: *Megemlékezés. Scitovsky Tibor*. Magyar Tudomány, 2002/9.

SCHLETT ANDRÁS: *A boldogságkeresés útvesztői*. Kézirat, 2018.

.